

Н. ПРОБИЙГОЛОВА (Луганськ)

МІФ ЯК ЗАСІБ ПОЛІТИЧНОГО МАНІПУЛЮВАННЯ В ПРОЦЕСІ ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ.

Серед гострих дискусійних проблем, обговорюваних філософами і політологами, соціологами і психологами, антропологами і культурологами, є питання про місце і роль міфу в сучасних умовах. Міфологія – це не тільки історично перша, універсальна і єдина форма суспільної свідомості, яка дійшла до нас із глибини сторіч у формі міфів, легенд,

переказів, а щось більш значиме, те, що визначає основи соціокультурного простору. У міфі сходиться минуле з сучасним і визначається майбутнє. Міф формує ментальність народу і нею ж формується, визначаючи історичний вибір нації. Дослідження підтверджують, що суспільство, особистість можуть реагувати на кризову ситуацію, на загрозу, або виробляючи інноваційну ідею, що відкриває нові творчі можливості, або повертаючись до старих ідей, що виправдали себе під час попередніх криз. Міф перетворюється на засіб соціальної та політичної мобілізації якщо суспільство втрачає здатність вирішувати проблеми раціонально. Міф – сильний засіб навіювання, політична зброя, здатна підкорювати, групувати і направляти людей, формувати з них партії, рухи і виховувати борців за свободу. Тому не дивно, що ця зброя активно використовується політиками, інакше кажучи міф виконує маніпулятивну функцію, є ефективним засобом політичного маніпулювання.

Вивченням проблеми політичного маніпулювання завдяки міфу, науковці, в тому числі і вітчизняні, цікавились небагато. Окремі аспекти міфотворчості знайшли висвітлення в роботах М. Еліаде, О. Донченко, Ю. Романенко, О. Яцунської, С. Кара-Мурзи, Т. Рассадіної, С. Лебедева, О. Макарової, Д. Усова, П. Гуревича, Е. Кассіра, К. Хюбнера, Р. Барта Д. Дадаяна, О. Заздравної, Ю. Левенця, Г. Почечова, Т. Паніотової, Ю. Шайгородського та інших, праці яких присвячені дослідженню проблеми політичного міфу та такого феномена як архетипи, які лежать в основі будь-яких міфів.

Однак, на сьогодні, на жаль відсутня концепція, яка б забезпечувала комплексне уявлення про механізми реалізації політичного міфу. Тому, метою цієї роботи є аналіз механізмів реалізації політичних міфів в процесі проведення виборів. Саме цим обумовлена постановка завдання даної статті: аналіз міфу як засобу політичного маніпулювання в процесі проведення виборів.

Феномен маніпуляції піддавався ретельному розгляду, в першу чергу, в політологічних працях, оскільки відповідний термін спочатку став вживатися в сфері політики, поступово поширившись на всю проблематику, пов'язану з масовою свідомістю.

Якщо звернутися до джерел виникнення терміна „маніпуляція”, стає очевидним, що його значення змінилось. У неметафоричному значенні термін „маніпуляція” означає складні види дій, що виконуються руками та вимагають майстерності і вправності. Латинський термін – *manipulus* – має два значення:

1) пригорща, жменя (*manus* – рука + *ple* – наповнити);

2) маленька група, купка, горсточка. У цьому значенні дане слово означало, зокрема, невеликий загін воїнів (близько 120 чоловік) у римському війську. Перехідним ступенем до метафори з'явилося використання терміна „маніпуляція” стосовно демонстрації фокусів і карткових ігор. Щоб прояснити зміст поняття „маніпуляція” у переносному значенні (тобто, коли об'єктами дій маніпуляції є люди), то воно означає прагнення „приручити” іншого, „прибрати до рук”, спробу перетворити його на слухняне знаряддя, маріонетку. Тобто, є підстави розглядати політичну маніпуляцію як систему засобів ідеологічного і духовно-психологічного впливу на масову свідомість з метою нав'язування певних ідей, цінностей; а також як цілеспрямований вплив на громадську думку і політичну поведінку задля спрямування їх у заданому напрямку [6, с.321].

З'ясовуючи зміст поняття «політичний міф», необхідно зазначити, що можливі два шляхи його інтерпретації. Перший шлях полягає в тому, щоб, визнаючи міф як невід'ємний елемент буття людини, зробити висновок, що міфи існують і в сфері політики. Тоді політичними міфами ми умовно називаємо міфи, що функціонують у політичній сфері життя суспільства. Другий шлях полягає в тому, щоб визначити політичний міф як явище, що характеризується певними ознаками і функціями, що притаманні саме цьому феномену, і що вирізняють його з усього масиву сучасних міфів.

Автори «Політологічного енциклопедичного словника» так визначають цей феномен: «Політичний міф – стійкий духовний витвір із штучно створеним уявленням про реальні соціально-політичні феномени і дії, навмисно або ненавмисно прикрашені різними припущеннями, вигадками, фантазією...» [6, с. 360]. Автори цього визначення наголошують на виключній штучності політичного міфу, надають цьому явищу негативного забарвлення, не враховуючи позитивної ролі міфу.

Політична міфологія - інструмент, який цілком усвідомлено задіяний в інформаційних війнах і оснований на знанні людської природи. Політика стає раціональною формою використання ірраціональної сутності мас, що свої інтереси готові усвідомлювати тільки в яскравих і містичних образах. Тому керування масою спирається на знання архетипу, найдавніших психічних установок, основних емоційних станів. Політичне маніпулювання передбачає як міжособистісні, так і масові маніпуляції. Необхідно зазначити, що в цій роботі ми маємо на увазі політичне маніпулювання масами, а не окремими індивідами. До моменту, коли міф стає засобом маніпулювання, передує низка необхідних дій або етапів.

Перший - це процес міфотворчості, тобто штучне створення міфу або виклик до життя міфу, що існує в масовій свідомості, але не діє. Термін «міфотворчість» передбачає існування творчого суб'єкта, який створює міф з певною метою. Саме міфотворчість запрограмована на маніпуляцію. Тобто, міфотворчість є цілеспрямованою раціональною дією, продуктом якої є міф з обміркованим задумом, ірраціональність якого пов'язана з безсвідомим сприйняттям і поширенням міфу. Міфотворчість є процесом цілеспрямованого впливу активного суб'єкта на що-небудь або кого-небудь. Створення політичного міфу передбачає появу чогось нового, чого раніше не існувало в актуалізованій формі. Російський дослідник сучасного політичного міфу А. Кольєв стверджує, що політичний міф обов'язково має свого автора, на його думку, «Політичний міф – завжди чиясь вигадка, навіть якщо здається, що він породжений реальністю» [3, с. 126].

Другий - це поширення міфу, впровадження його в масову свідомість з метою створення певної громадської думки, що може впливати на процес прийняття необхідного політичного рішення. При поширенні політичного міфу важливу роль відіграє дозування подання інформації. Як свідчать психологи, інформація засвоюється з четвертого підходу. Міфи сприймаються завдяки специфічним характеристикам міфологічної свідомості, тому відповідь на питання про причини потужного впливу міфів на натовп, масу, потрібно шукати в особливостях людської свідомості, точніше, змін людської свідомості у момент активного впливу міфів. Отже, міф виникає під дією раціоналізації, яка наповнює розумовий процес, що веде від інстинктів, емоцій, почуттів до переконань з некритичним змістом, підказаним, навіяним або запозиченим. Таким чином, відкривається шлях від відчуттів, емоцій і почуттів до ідей, тобто до повного сприйняття міфу, яке не потребує

подальшої аргументації.

Третій – це поширення міфу в процесі комунікації та його безпосередня дія. Саме на цьому етапі починає працювати маніпулятивна функція політичного міфу. Так як маніпулювання за допомогою політичних міфів задля своєї ефективності передбачає охоплення якомога більшої кількості людей, то міфи в переважній більшості випадків поширюються в процесі масової комунікації, тобто за допомогою засобів масової інформації (газет, радіо, телебачення, мережі Інтернет).

Слід зазначити, що сучасні міфи (в тому числі і політичні) суттєво відрізняються від міфів архаїчних. Наприклад, класичні міфи є цілісно оформленими оповідями, що мають логічний початок, кульмінацію та кінець, сучасні ж порівняно з ними, як правило, уривчасті, логічно не закінчені, такі, що пояснюють лише певний момент, епізод. У політичній реальності важко відшукати цілком оформлений політичний міф. Він увесь час знаходиться в стані добудови. Але найсуттєвішою відмінністю є наявність у сучасних міфах раціонального підґрунтя. У міфології нашого часу поєднуються свідоме і несвідоме, реальне й ідеальне, раціональне й ірраціональне.

Технологія маніпулювання активно використовується в кульмінаційні моменти політичного життя, тобто під час виборчих кампаній. Всі суб'єкти виборчих перегонів намагаються вплинути на думку пересічного виборця з метою отримання його голосу. Середньостатистичний виборець зазвичай складає думку про кандидата в президенти або депутати на основі того іміджу (образу), який йому створюють засоби масової інформації. Так наприклад, команда Юлії Тимошенко з розгону почала втілювати новий концепт свого кандидата. В серпні це було закріплення слогану-ярлика «Вона - працює» на рівні підсвідомості, у вересні розпочалося розширення свідомого сприйняття цього слогану: «Знищено газову мафію. Вона - працює», «Всупереч кризі пенсії без затримок. Вона - працює» тощо.

За чудово виготовленим рекламним іміджем виборцеві важко буває розрізнити справжні ділові і моральні якості кандидатів, визначити їхні політичні позиції. Такого роду рекламно-маніпулятивна діяльність перетворює вибір громадян замість вільного свідомого рішення на формальний акт, заздалегідь запрограмований фахівцями з формування масової свідомості. Як і міфи найчастіше використовують політехнологи як в іміджевих розробках, так і в технологіях організації виборчих кампаній.

По-перше, це міф «про рятівника-месію». Кандидат, навколо якого створюється цей міф, сприймається як людина, що, за умови приходу її до влади, зможе вивести країну з кризи або складного становища. Цей міф ґрунтується на архетипі «героя». Як приклад в передвиборчій ситуації в Україні можна навести обігрування постаті Віктора Ющенка як кандидата в президенти.

По друге, це міф «про змову» достатньо сильно зафіксований у масовій свідомості. Експлуатація цього міфу в масовій свідомості у період передвиборчих перегонів здійснюється досить часто та у різних формах, що можуть мати не завжди соціально позитивну спрямованість. ґрунтується цей міф на архетиповій конструкції відносин «свої – чужі», «друг-ворог».

По третє, це міф «випробування долі» - наочно закріплений у народних прислів'ях: «За одного битого двох небитих дають», «Пройшов крізь вогонь, воду та мідні труби» тощо. Як правило, завдяки випробуванню людина набуває властивостей загартованості, глибоких людських якостей, значного особистісного досвіду. Саме на цьому акцентується увага при агітації за певного кандидата – його попередній досвід та досягнення мають стати запорукою успіхів в майбутній політичній діяльності.

По четверте це, міф «про доброзичливе співтовариство» - експлуатує переконання, що завжди є певне добре співтовариство, «інші люди такі ж добрі, як я сам», «нам хтось допоможе». Тобто формування образу доброго героя, про значимість взаємовиручки й взаємодопомоги. Ця категорія міфів має дуже давню історію (казки слов'ян, скандинавів та інших народів про добрих героїв. Використовується переконання в тому, що надана допомога повертається ще більшою мірою від інших. У цілому перелік сталих міфів у соціокультурному середовищі дуже великий. Казки, прислів'я, биліни фіксують ці глибинні цінності, а під їх впливом із раннього дитинства формуються соціальні риси характеру людини, що стають її життєвими моральними імперативами, визначають та спрямовують соціальні дії, формують установки та диспозиції в ситуаціях вибору.

На сьогодні в Україні виникла певна культурна дихотомія: міфи та реалії. Як за радянських часів, так і зараз в Україні на противагу повсякденним раціональним аргументам, діє певна тенденція свідомості, яка створює певні міфологізовані форми мислення. Вона виникає як свого роду захисна реакція. Якщо при соціалізмі переважно міфологізувалася ідеологічна сфера, то зараз середній українець підмінює важку реальність мріями, надіями, очікуванням чудес, дуже часто не докладаючи для цього конкретних зусиль. Раніше сукупність знань та поглядів поставала перед нами у вигляді ієрархічного цілого. Зараз, внаслідок просто шалених темпів накопичення знань, світогляд пересічної людини розсипався на мозаїку випадкових, погано пов'язаних між собою понять. Цей мозаїчний тип свідомості сприяє нав'язуванню через рекламу (в нашому випадку – політичну) потрібних поглядів і переконань, тому що знання формуються значною мірою не системою освіти, а засобами масової інформації. Інакше кажучи, ще одним із засобів політичного маніпулювання в процесі проведення виборів є створення політичного міфу за допомогою політичної реклами. Політична реклама, як і звичайна, є специфічною системою прийомів масової комунікації.

Політичне міфотворення стало неодмінною ознакою сучасності. Воно не пояснює реальної дійсності, а використовує її для створення ілюзії, гармонійної конструкції, своєрідної системи координат свідомості, специфічного відтворення суспільних явищ. Як система, вибудована сукупністю символів (смислів, значень), вона інтерпретує дійсність і надає їй несуперечливої аксіоматичності.

Крім того, можна зазначити, що специфіка міфів, які функціонують у політичному житті суспільства, залежить від його менталітету. На думку сучасних дослідників, політичний міф повинен відштовхуватись від національних особливостей менталітету, тобто національних архетипів, які породжуються історією, долею народу, його культурою. У рамках політології традиційно виокремлюється й аналізується ментальність (менталітет) на основі моделі соціальної структури суспільства або

типології суб'єктів політики, тобто менталітет розглядається як психологія (іноді характер), свідомість і самосвідомість якоїсь соціальної групи, представників певної соціально-політичної спільності людей.

Інакше кажучи, менталітет формується під впливом соціокультурних факторів, традицій, культури, соціальних та державних інститутів суспільства, тобто «Менталітет політичний - це сукупність та специфічна структура, склад різних психічних властивостей, якостей, особливостей та проявів, що використовуються головним чином для позначення оригінального способу мислення, складу розуму.... Поняття «менталітет політичний» використовується для характеристики в узагальненому вигляді властивостей та особливостей соціальної та політичної психології людей, конкретно політичної свідомості та самосвідомості» [6, с. 333]. Тобто, політичний менталітет містить у собі архетипи, які в свою чергу, є основоположними елементами міфів та прослідковується зв'язок притаманного суспільству менталітету та міфів, які в ньому функціонують.

Нинішня політична ситуація в Україні демонструє реальне зіткнення, співіснування й боротьбу різних міфів, починаючи з тих, що утворюють ґрунт політичної культури її незалежного державного існування, й аж до рішучого заперечення цієї незалежності, тобто анархія міфів. Причиною цього явища є ті кардинальні зміни політичної ситуації в Україні, які виявили недієздатність міфології, яка вироблялася радянською політичною культурою і в межах її претендувала на абсолютне значення. Ситуація тотальної деміфологізації свідомості зумовила потребу поновлення міфологічного потенціалу політичної культури. Проте міфи минулого не відійшли в небуття. Втративши своє абсолютне значення, вони зберігають відносну чинність, претендуючи разом із запозиченими в західній культурі міфами й продуктами спонтанної міфотворчості пострадянської свідомості на роль абсолютного міфотворчого потенціалу сучасної культури. Анархічність міфів зумовлена також культурною неоднорідністю України.

Попри зумовлений цим хаос міфів, притаманний сучасній українській свідомості, є певні ознаки, що поєднують різноманітні міфи, які функціонують на українському полі. Такою ознакою є характерний для міфологічної свідомості, та і культури загалом, провінціалізм, що поряд з агресією та анархією міфів утворює наступну визначальну рису нинішньої ситуації.

Деякі події та явища сучасної політичної дійсності, що здаються на перший погляд нелогічними та неможливими для пояснення, можуть стати зрозумілишими, якщо розглядати їх з точки зору іншої, міфологічної логіки, що домінує в масовій, в тому числі масовій політичній, свідомості. Міф дає відповіді на питання, які неможливо пояснити раціональними доказами і формулами.

Після здобуття Україною незалежності виникла потреба зміни та поновлення міфологічного потенціалу культури. Важливим завданням для нашої держави та політичної правлячої еліти, насамперед, стала побудова єдиного національного міфу, який повинен об'єднати та згуртувати націю задля подальшого розвитку. Міф у сфері національної самосвідомості веде до акцентування теми походження даної нації, і надає цій темі тієї чи іншої мірою сакрального характеру. У сфері політики національні міфи підпадають під категорію політичного міфу, тому що саме вони нагадують про те, яким чином були створені інституції та закони нації, котра посідає власну державну форму.

1. Гагин Т. Структурированное построение мифа в политике. – <http://cbs.alphatekhnology.ru>
2. Кассирер Э. Миф государства / Э. Кассирер // Феномен человека. Антология. М.: Высшая школа, 1993. – С. 108-123.
3. Кольев А. Политическая мифология: Реализация социального опыта. / А. Кольев. - М.: Логос, 2003. – 384 с.
4. Леви-Строс К. Мифологии. / К. Леви-Строс. – М.: Университетская книга, 2000. – 406 с.
5. Маклюен М. Становлення людини друкованої книги / Маклюен М. Пер. з англ. — К.: Ніка-Центр, 2001. — 464 с.
6. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. Горбатенко; За ред. Ю. Шемшученка, В. Бабкіна, В. Горбатенка – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
7. Почепцов Г.Г. Тоталитарный человек. Очерки тоталитарного символизма и мифологии / Г.Г. Почепцов – К.: Глобус, 1994. – 152 с.
8. Цуладзе А. Политическая мифология. / А. Цуладзе. – М.: Изд-во Эксмо, 2003. – 384 с.
9. Шайгородський Ю. Ж. Політика: взаємодія реальності і міфу. / Ю.Ж. Шайгородський. – К.: Знання України, 2009. – 400 с.
10. Шайгородський Ю. Ж. Політична міфологія у кризовому суспільстві // Ю.Ж. Шайгородський // Освіта регіону: політологія психологія комунікації. – 2009. -№ 1. – С. 61-62.

SUMMARY

Probyigolova N. MYTH AS MEAN OF POLITICAL MANIPULATION IN THE PROCESS OF ELECTION.

A political myth is examined as a special form of the organization of the information and as a mechanism of its influence on the political choice of personality.